

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН У НАВЧАННІ

Щербан Тетяна Дмитрівна – Щербан Ганна Вікентіївна

Мукачівський державний університет
t.tata2@yandex.ru

THE ORGANIZATION OF RELATIONS IN TEACHING

Shcherban Tatiana – Shcherban Ganna

Abstract

Problems of reflexive management of pupils training activities

The psychological characteristics of the organization of subject-object-subject relations in teaching as a continuous process of solving teacher endless number of educational tasks aimed at achieving a common goal - the formation of the individual of pupil has been examined in the study. Subject of teachers activity - is training activities of pupils. In particular, teacher must organize and adjust it according to the tasks of training and education, inferior to more general purpose of moral and spiritual world of the latter, the formation of value and semantic sphere of personality. The essence of productive and reflexive management - is to change the position of the pupil, to transform it from the object of external influences in the active subject of its own activities carried out in the general system of social life, the development of the ability of self-management (self-regulation, self-organization and self-control) by own activities.

The subject - object - subject relationship in education formed during the educational communication, which is understood as a process of joint work of teacher and pupil, where this form of cooperation is based on an active feedback, which organizes, regulates and enriches each of the participant in this process have been proved in the study. Summarizing emphasize that become a competent teacher - means to acquire the new personality, which not only has comprehensive knowledge and valuable opinion, and reputable, but acquired a set of skills not only to communicate with pupils, but control their activities. Productive training relationships are built in the implementation of educational communication, which should be understood as a process of joint work of teacher and student.

Keywords: educational communication, educational task, pedagogical competence, subject-object-subject training relationship, productive training relationships, management training activities.

У дослідженні розглянуто психологічні особливості організації суб'єкт-предмет-суб'єктних взаємин у навчанні, як неперервного процесу розв'язання вчителем нескінченного ряду навчальних задач, спрямованих на досягнення загальної мети – формування особистості учня. Предмет діяльності вчителя – це навчальна діяльність учнів. Саме вчитель має організовувати та регулювати її відповідно до завдань навчання та виховання, підпорядкованих, у свою чергу, більш загальній меті розвитку морально-духовного світу останніх, формування ціннісно-сислової сфери їх особистості.

Сутність управління – продуктивного, рефлексивного – полягає у зміні позиції учня, в перетворенні його з об'єкту зовнішніх впливів в активного суб'єкта власної діяльності, здійснюваної у загальній системі соціального життя, в розвитку спроможності до самоуправління (саморегулювання, самоорганізації та самоконтролю) власною діяльністю.

У дослідженні доведено, що суб'єкт-предмет суб'єктні взаємини у навчанні формуються під час навчального спілкування, яке слід розуміти, як процес спільної роботи учителя і учня, у якому ця форма взаємодії будується на активному зворотному зв'язку, який організовує, регулює і збагачує кожного з учасників цього процесу.

Узагальнюючи підкреслимо, що стати компетентним вчителем – означає набути нової якості особистості, яка не лише володіє всебічними знаннями і думка якої є вагомою, авторитетною, але придбала комплекс здібностей не тільки спілкування з учнями, але і керування їх діяльністю. Продуктивні навчальні взаємовідносини будуються у процесі реалізації навчального спілкування, яке слід розуміти, як процес спільної роботи учителя і учня.

Ключові слова: навчальне спілкування, навчальна задача, педагогічна компетенція, суб'єкт-предмет-суб'єктні взаємини у навчанні, продуктивні навчальні взаємовідносини, управління навчальною діяльністю.

Постановка проблеми. Особливу роль у розвитку професіоналізму вчителя відіграє етап його професійного становлення, коли випускник вищого навчального закладу стає суб'єктом нової для нього діяльності з учнем — суб'єктом навчання. За даними ряду психологічних досліджень, лише незначна частина вчителів (близько 10%) володіє достатнім рівнем розвитку таких професійно важливих якостей, як постійна увага до особистості іншої людини, глибоке її розуміння, повага до неї, щирість у вияві своїх почуттів і переживань у процесі спілкування [6, с. 32]. Тобто вміє будувати такі взаємини з учнями, які задовольнятимуть вчителя і сприятимуть успішному навчанню учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу роботи склали: положення, пов'язані з концепцією єдності свідомості, діяльності та спілкування, системного підходу до особистості (Л. Виготський, Г Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, С. Рубінштейн); концепції професіоналізму та психологічного супроводу праці вчителя (М. Савчин, В. Семиченко, І. Синиця, Н. Чепелева); концепції психологічної сумісності людей у спільній діяльності (А. Бодальов, В. Бодров, Є Ільїн, Б. Паригін). Сьогодні існує певний дисонанс між вузами та суспільством, створена ситуація невизначеності, йде пошук форм і відношень випуску спеціалістів та потребами суспільства [9, с. 32]. У сучасній літературі можна знайти чимало робіт, присвячених вивченню професійної зрілості педагога: формування його професіоналізму, розвитку комунікативної компетентності,

розвиток здібностей, долання труднощів самореалізації. Однак питання побудови продуктивних навчальних взаємовідносин між вчителем та учнем розглядалося у наукових публікаціях фрагментарно. Дана проблема потребує більш ретельнішого вивчення та дослідження. Особливо цікавим та мало висвітленим є готовність майбутнього вчителя до побудови (засобами спілкування) навчальних взаємовідносин з школярами.

Формулювання мети статті. Таким чином, об'єкт даного дослідження — компетенція педагога. Предмет дослідження — процес формування взаємин вчителя та учня. Мета — виокремити психологічні особливості організації взаємин вчителя та учня.

Виклад основного матеріалу. Практичне «входження» випускника навчального закладу у педагогічну професію супроводжується реконструкцією професійно-ціннісних орієнтацій особистості, виробленням необхідних умінь, навичок, способів діяльності, накопиченням власного досвіду практичної діяльності тощо. З'єднання знань з досвідом належить до найбільш важливих умов формування людини як суб'єкта діяльності, постійного вдосконалення її майстерності у певній сфері діяльності. Але цього недостатньо: вчитель має розвинути у собі комплекс (більш або менш повний) здібностей спілкування у процесі навчання.

Протиріччя між педагогічною підготовкою, соціально-психологічними сподіваннями та реальними умовами навчання в школі є основною рушійною силою становлення компетенції вчителя. Причому вуз не вчить вмінню спілкування з учнями, налагодження продуктивних взаємовідносин, управління діяльністю інших тощо.

Практика показує, що набуті знання та уміння повинні бути ще реалізовані у педагогічному процесі. А це набагато важче, ніж здобування хороших оцінок у дипломі. Отже, професійна підготовленість — це складний і надзвичайно важливий процес. Відповідно до сутності етапу професійного становлення можна вважати, що провідною психологічною тенденцією особистості, яка оволодіває професією, є тенденція до самоутвердження у системі нових для себе стосунків, серед яких провідне місце посідають здібності спілкування.

Протиріччя початкового етапу становлення вчителя проявляється на особистісному рівні як суперечність між новим статусом та його усвідомленням. При цьому змінюється об'єктивний статус вчителя на підставі компетенції його у системі стосунків з іншими людьми. Так, основним видом діяльності студента була навчальна, і навіть педагогічна практика мала для нього передусім зміст навчальної діяльності. Все відбувається зовсім по-іншому, коли йдеться про роботу в системі «суб'єкт — суб'єкт», тобто про компетенцію вчителя. Він уже сам має організувати і регулювати діяльність учнів, тобто стає суб'єктом нової для нього, педагогічної, діяльності — навчання учня.

Зрозуміло, що потрібний деякий час для того, щоб учитель зміг практично освоїти свої нові функції, налагодити стосунки з учнями, з колегами, з керівництвом школи тощо. При цьому принциповим є те, що вчитель не має права бути початківцем: будучи суб'єктом діяльності, він повинен бути компетентним.

Стати компетентним — набути нової якості особистості, яка не лише володіє всебічними знаннями і думка якої є вагомою, авторитетною, але придбала комплекс здібностей не тільки спілкування з учнями, але і керування їх діяльністю. Вчитель змушений приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, причому відповідальність не лише за себе, а й за інших, за своїх вихованців. Така зміна основного виду діяльності завжди супроводжується ломкою узвичаєних стереотипів і уявлень.

Предметом діяльності вчителя є навчання учнів, яке він має організувати і регулювати відповідно до завдань навчання, виховання та розвитку школярів, підпорядкованих, у свою чергу, загальній меті — формуванню духовного світу останніх.

Оволодіння досягненнями людської культури кожне нове покоління здійснює через діяльність, аналогічну (хоч і не тотожну) тій, яка призвела до появи цих пояснень [4, с. 304]. Останнє і визначає основну мету вчителя — організувати таку діяльність учнів, у ході і в результаті якої здійснювалося б формування їх світогляду, розвиток їх духовно-моральних переконань, засвоєння системи знань, формування практичних умінь і навичок, розвиток пізнавальних здібностей тощо. Саме ця «надзадача» визначає сутність і зміст тих різноманітних функцій, які має здійснювати вчитель під час навчання, виховання та розвитку школярів.

Центральним системоутворюючим ставленням (вихідним, початковим, нероздільним), яке є основою всієї навчальної діяльності, — є ставлення «вчитель-учні». Нагадаємо положення В. Ф. Ломова [5, с. 443] про те, що двома визначальними сторонами людського буття є предметна діяльність («суб'єкт-об'єктні» стосунки) і спілкування («суб'єкт-суб'єктні» стосунки). Між цими сторонами навчальної взаємодії, зрозуміло, існують різноманітні взаємозв'язки і переходи, і, зокрема, специфічність діяльності вчителя — його компетенція. Вона якраз і полягає в тому, що процес будується за типом спілкування, тобто взаємодії та комунікації у системі «вчитель — учні».

Важливо визначити той аспект педагогічної діяльності, що пов'язаний зі спілкуванням і його значенням у формуванні взаємовідносин в системі навчання. Визначення професійної діяльності вчителя слід розглядати через відношення «суб'єкт-об'єкт», «суб'єкт-предмет». Але діяльність включає і відношення людини до інших людей, однак це відношення звичайно не розкривається: в кращому випадку воно лише припускається як імпліцитно притананне. Отже, психологічний аналіз і понятійний апарат педагогічної

діяльності розроблялися у відношеннях «суб'єкт-об'єкт», тобто «учень — вчитель». Однак спілкування — це одна, про те важлива сторона побудови взаємин у навчанні. У зв'язку з цим виникає необхідність поглибити розробку категорії спілкування, що розкриває відношення «суб'єкт-предмет-суб'єкт(и)». При цьому і поняття «спілкування» стає більш чітким, воно використовується для характеристики головним чином міжособистісних стосунків. У навчальному спілкуванні здійснюється взаємний обмін діяльностями, уявленнями, ідеями, установками, інтересами тощо, розвивається система стосунків «суб'єкт-суб'єкт(и)».

Спілкування припускає, за словами К. С. Станіславського, «зустрічний струмінь», кожний акт якого виступає як акт сполучення дії учасників, об'єднання в щось ціле, яке володіє новими якостями, не такими, як у його учасників. «Одиницями» спілкування є цикли, в яких відображаються відношення позицій, установок, точок зору кожного з партнерів, де переплітаються прямі і зворотні зв'язки у потоці інформації, що між ними циркулює. Так, «одиноцею» мови, на думку М. М. Бахтіна, є «двоголосе слово» [2, с. 445].

В навчальному діалозі «сходяться два розуміння, дві точки зору, два рівноцінних голоси, в двоголосому слові, в репліці діалогу чуже слово так або інакше враховується, на нього реагують або його передбачають, воно переосмислюється або переоцінюється і тощо» ...Реальною одиницею мови, пише М. М. Бахтін, є «не ізольоване одиничне монологічне висловлювання, а взаємодія принаймні двох висловлювань, тобто діалог» [2, с. 445].

У навчанні при побудові взаємин використовуються засоби і способи, характерні для спілкування, тому вони будуються за законами спілкування (наприклад, діяльність вчителя, викладача, лектора). Дії (в тому числі і предметно-практичні) використовуються як засіб і засоби спілкування, що будується згідно з правилами діяльності (наприклад, театральне подання, демонстраційна поведінка).

Виділяються три основних класи функцій навчального спілкування, які здійснюють регуляцію взаємовідносин вчителя та учня: інформаційно-комунікативна передача-прийом інформації; регуляційно-комунікативне спілкування як регуляція поведінки і стосунків; афективно-комунікативна — детермінація емоційної сфери людини.

Функції навчального спілкування виступають в єдності, але реалізуються вони щодо формування взаємин у навчанні всіляко. Наприклад, акт спілкування, є для одного передачею інформації, для іншого — функцією емоційної розрядки. Функції спілкування можна розглядати і в іншому плані. А саме, навчальне спілкування виконує також і функцію організації взаємовідносин у навчанні. Інша не менш важлива функція спілкування у навчанні пов'язана з процесами пізнання людьми одне одним. Функція розвитку відносин у навчанні — це, мабуть, найбільш важлива і складна, але й

найменш вивчена, і тому припускає врахування комплексу багатьох психологічних питань.

Ось чому навчальне спілкування — особливий вид взаємин між людьми. Це двобічний процес, у якому здійснюється не лише передача учневі знань, а й розвиваються у нього прагнення і вміння самостійно, без вчителя набувати нових знань, досвіду. Навчальне спілкування — процес спільної роботи учителя і учня, у якому ця форма взаємодії будується на активному зворотному зв'язку, який організовує, регулює і збагачує кожного з учасників цього процесу.

Звичайно, навчальне спілкування не носить симетричного характеру. Вчитель є не лише учасником, але й, передусім, організатором такої взаємодії, він визначає цілі, зміст і форми спілкування. Тобто мова йде про керування з боку вчителя міжособовою взаємодією у системі «Я і учні» у навчальному процесі.

Підкреслимо ще одну обставину. Ефективне розв'язання завдань, що стоять перед школою сьогодні, можливе лише за умови не будь-якого, а лише певного типу управління вчителем навчанням учнів. Сутність продуктивного, рефлексивного управління полягає у тому, що вчитель має поставити учня у ситуацію активного суб'єкта власної діяльності, здійснюваної у загальній системі колективної роботи; розвивати можливості учнів до самоуправління (саморегуляції), самоорганізації та самоконтролю власною діяльністю; організувати процес навчання як розв'язання навчально-пізнавальних проблем на основі творчої взаємодії (діалогу) з учнями.

Психологічну структуру діяльності вчителя доцільно розглядати як процес рефлексивного управління «іншою» діяльністю (тобто діяльністю учнів — навчанням). Основна мета такого рефлексивного управління — зробити учня активним суб'єктом власної діяльності і розвинути у нього здатність до самоуправління у своєму навчанні.

Таким чином, соціально-психологічний, психолого-педагогічний та конкретно-методичний аналізи показали, що суб'єкт-предмет-суб'єктні взаємини у навчанні є основними засадами у формуванні компетентності вчителя — комплексу здібностей до навчального спілкування, джерелом активності діяльності як вчителя так і учня, що сприятиме підвищенню продуктивності самоуправління у навчальному процесі.

Суб'єкт-предмет-суб'єктні взаємини у навчання — це неперервний процес розв'язання вчителем нескінченного ряду навчальних задач, спрямованих на досягнення загальної мети — формування особистості учня. У роботах Н. В. Кузьміної, В. О. Кан-Каліка, М. Д. Нікандрова, В. О. Сластьоніна, Л. Ф. Спіріна та інших авторів детально аналізується проблема розв'язання вчителем навчальних задач. Вони відзначають, зокрема, що навчальна задача виникає кожного разу тоді, коли необхідно перевести учнів з одного стану в інший: трансформувати одну систему знань, умінь і навичок в іншу. Разом з тим вони підкреслюють наявність багатозначності процесу розв'язання навчальних

нудач. Якщо ж навчальна ситуація однозначна, тобто вона не вимагає пошуку оптимального способу розв'язання, то вона перестає бути задачею.

За даними Кузьміної Н. В. [3, с.182], коли можливе не одне рішення і потрібно знайти найкращий спосіб досягнення потрібного результату, виникає педагогічна задача. В. О. Сластьонін, виділяючи те спільне, що притаманне всім типам педагогічних задач, підсумовує, що всі вони є передусім задачами соціального управління. І тому, основується на загальній теорії управління, він виділяє у процесі розв'язання педагогічної задачі такі етапи: 1) аналіз педагогічної ситуації в суб'єкт-предмет-суб'єктній системі (*діагноз*); 2) проєктування результату (*прогноз*) і планування педагогічних впливів у суб'єкт-предмет-суб'єктній системі; 3) конструювання і реалізація навчально-виховного процесу з урахуванням особливостей у суб'єкт-предмет-суб'єктній системі; 4) регулювання і коригування навчального процесу; 5) підсумковий облік, оцінка одержаних результатів успішності навчання учня і визначення нових педагогічних задач.

Але специфічною особливістю навчальних задач є те, що переважна більшість з них, зазвичай, не піддається алгоритмізації. Тому розв'язання таких задач є справою творчою, як і професійно-педагогічна діяльність у цілому. Як підкреслювала Н. В. Кузьміна, творчість вчителя полягає у пошуку нових рішень навчальної задачі і пов'язана з усіма основними сферами навчальної діяльності: гностичною, конструктивною, організаторською і комунікативною.

Отже, перед тим як шукати шляхи впливу на учня, потрібно спочатку визначити мету, тобто сформулювати не завдання, а навчальну задачу. Учитель, спираючись на знання щодо рівня розвитку учня, повинен прогнозувати його подальший прогрес у навчанні та вихованні.

Конструюючи систему навчальних задач, учитель має передусім ставити учнів в умови такої взаємодії з об'єктами, щоб вони були вимушені самостійно формувати задачі і самостійно розв'язувати їх, переживати радість перемог і прикрощі невдач, шукати вихід.

Таким чином, є всі підстави класифікувати види навчальних задач, як розв'язуються в системі суб'єкт-предмет-суб'єктних взаєминах, зокрема система задач, яка розв'язується вчителем при підготовці предмета викладання і урахування індивідуальних можливостей сприйняття навчального матеріалу учнями; задачі пов'язані з упорядкуванням навчального матеріалу, утворення методичного апарату для покращення засвоєння знань і його контролю; задачі спрямовані на активізацію мислинневих операцій учням у формі довизначення задач, перевизначення умов задач і оцінювання процесу їх розв'язання.

Висновки. Узагальнюючи відмітимо, що визначальними у плані становлення навчальних взаємин задачами є предметна діяльність та спілкування:

розуміло, що між ними існують різноманітні взаємозв'язки й взаємні перешкоди, але це аж ніяк не виключає їх принципової специфіки.

У дослідженні розглянуто психологічні особливості організації суб'єкт-предмет-суб'єктних взаємин у навчанні, як неперервного процесу розв'язання вчителем нескінченного ряду навчальних задач, спрямованих на досягнення загальної мети — формування особистості учня. Предмет діяльності вчителя — це навчальна діяльність учнів. Саме вчитель має організовувати та регулювати її відповідно до завдань навчання та виховання, підпорядкованих, у свою чергу, більш загальній меті розвитку морально-духовного світу громадян, формування ціннісно-сислової сфери їх особистості.

Важливо підкреслити, що розв'язання завдань, які стоять перед школою сьогодні, можливе лише за умови забезпечення вчителем певного типу управління діяльністю учнів. Сутність управління — продуктивного, рефлексивного — полягає у зміні позиції учня, в перетворенні його з об'єкту зовнішніх впливів в активного суб'єкта власної діяльності, здійснюваної в загальній системі соціального життя, в розвитку спроможності до самонавчання (саморегулювання, самоорганізації та самоконтролю) власною діяльністю. Усе це вимагає розвитку у вчителів формування позитивної «Я-концепції», формування адекватних умінь, навичок, індивідуально-психологічних та особистісних якостей.

У дослідженні доведено, що суб'єкт — предмет — суб'єктні взаємини у навчанні формуються під час навчального спілкування, яке слід розуміти, як процес спільної роботи учителя і учня, у якому ця форма взаємодії будується з активним зворотним зв'язку, який організовує, регулює і збагачує кожного з учасників цього процесу.

Узагальнюючи підкреслимо, що стати компетентним вчителем — означає набути нової якості особистості, яка не лише володіє всебічними знаннями і думка якої є вагомим, авторитетним, але придбала комплекс здібностей не тільки спілкування з учнями, але і керування їх діяльністю. Продуктивні навчальні взаємовідносини будуються у процесі реалізації навчального спілкування, яке слід розуміти, як процес спільної роботи учителя і учня, саме цьому формується активна взаємодія (основною якої є активний зворотній зв'язок).

Література:

Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды в 2-х томах / Б. Г. Ананьев — М. : Педагогика, 1980. — Т. 2. — 288 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин — М. : Искусство, 1986. — 445 с.

Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина — Л. : ЛГУ, 1985. — 182 с.

Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов – М.: Наука, 1984. – 443 с.

Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева – К.: Знання, 1989. – 32 с.

Галян О. Психологічна готовність учителя до діалогічної взаємодії / Олена Галян, Ігор Галян // Соціальний педагог. – 2009. – №11. – С.40–49.

Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия / Яков Львович Коломинский. – СПб.: Речь, 2007. – 240 с.

Гоблик В.В. Модернизация подготовки инженеров и менеджеров инновационного производства / В.В. Гоблик // Вестник Московского городского педагогического университета. – Москва, 2012. – №4 (22). – С. 32.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Anan'ev B. G. Izbrannye psihologicheskie trudy v 2-h tomah / B. G. Anan'ev – М.: Pedagogika, 1980. – Т. 2. – 288 с.
2. Bahtin M. M. Jestetika slovesnogo tvorcestva / M. M. Bahtin – М.: Iskusstvo, 1986. – 445 с.
3. Kuz'mina N. V. Sposobnosti, odarennost', talant uchitelja / N. V. Kuz'mina – L.: LGU, 1985. – 182 с.
4. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A. N. Leont'ev – М.: Politizdat, 1975. – 304 с.
5. Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B. F. Lomov – М.: Nauka, 1984. – 443 с.
6. Chepeleva N. V. Psihologichna kul'tura majbutn'ogo vchitelja / N. V. Chepeleva – К.: Znannja, 1989. – 32 с.
7. Galjan O. Psihologichna gotovnist' uchitelja do dialogichnoї vzaemodії / Olena Galjan, Igor Galjan // Social'nij pedagog. – 2009. – №11. – С.40–49.
8. Kolominskij Ja. L. Psihologija pedagogicheskogo vzaimodejstvija / Jakov L'vovich Kolominskij. – SPb.: Rech', 2007. – 240 с.
9. Goblik V. V. Modernizatsia podgotovki inzhenerov i menedzherov innovatsionnogo proizvodstva / V. V. Goblik. // Vesnik Moskovskogo gorodskogo pedegogicheskogo universiteta. / Moskva, 2012. – №4 (22). – С. 32.